

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.41:341.171(4)

О. В. СТРЕЛЬЦОВА

НАДНАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ПРОЦЕСІВ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЄС)

Досліджено процес конституціоналізації, що відбувається в межах правової системи ЄС. Виокремлюються та розкриваються основні конституційно-правові риси, притаманні правопорядку цього міждержавного об'єднання. Також розглядається питання щодо визначення суб'єктів конституційного процесу, наділених в ЄС конституційно-установчою владою.

Ключові слова: конституціоналізація, Європейський Союз, конституційні риси правопорядку ЄС.

Стрельцова О.В. Наднациональное измерение процессов конституционализации (на примере правовой системы ЕС)

Исследован процесс конституционализации, который развивается в рамках правовой системы ЕС. Выделяются и раскрываются основные конституционно-правовые черты, свойственные

правопорядку этого межгосударственного объединения. Также рассматривается вопрос об определении субъектов конституционного процесса, наделенных в ЕС конституционно-учредительной властью.

Ключевые слова: конституционализация, Европейский Союз, конституционные черты правопорядка ЕС.

Streltsova Olga. Supranational dimension institutionalization processes (for example, the legal system of the EU)

The article deals with konstytutsionalization process that takes place within the EU legal system. The author differs and reveals basic constitutional and legal features inherent to the order of interstate association. There are also considered the possibility to determine the subjects of the constitutional process, endowed by constitutional and constituent power in the EU.

Key words: konstytutsionalization, the European Union, constitutional features of the EU legal order.

Європейський Союз (далі – ЄС) за своєю політико-правовою сутністю є інтеграційним міждержавним об'єднанням наднаціонального характеру, що не має аналогів у світі (*sui generis*). Його унікальність виявляється передусім у його правовій природі, що поєднує риси як міжнародної міжурядової організації, так і федеративної держави. До аналізу правової природи ЄС неодноразово зверталися в своїх працях вітчизняні та західноєвропейські науковці, зокрема: Г. де Бурка, В. Денисов, А. Капустин, С. Кашкин, П. Крейг, К. Лінартс, В. Муравйов, П. Нуффел, Р. Петров, А. Слейтер, Л. Тимченко та ін. Проте, не всі аспекти юридичної природи ЄС та його права достатньо повно розкрито у спеціальній літературі, а деякі з них взагалі залишаються поза межами наукового аналізу.

На нашу думку, у правовій природі ЄС можна виділити не тільки міжнародно-правові та федеративні, а й безпосередньо конституційні риси, що окреслилися в процесі конституціоналізації його правового порядку. І саме це питання майже не висвітлюється

в дослідженнях, присвячених ЄС та особливостям його правової природи. Як видається, серед конституційних рис, притаманних правопорядку ЄС, насамперед слід назвати наступні.

По-перше, з точки зору змісту і значення для правової системи ЄС, установчі договори ЄС відіграють роль Конституції. На сьогодні до установчих актів ЄС належать: Договір про ЄС (далі – ДЄС), який закріплює базові принципи устрою ЄС; Договір про функціонування ЄС (далі – ДФЄС), який визначає межі компетенції ЄС у різних галузях і правові засади функціонування його інститутів та інших органів; Хартія ЄС про основні права 2000 р., яка визначає основні права, свободи і принципи правового статусу громадян ЄС¹.

Важливою складовою джерел первинного права ЄС є також договори про внесення змін і доповнень до установчих актів. Їх особливість полягає у тому, що вони не мають самостійного значення, а можуть застосовуватися тільки через відповідні установчі договори, до яких вони вносять поправки. До таких договорів належать: Єдиний Європейський Акт 1986 р., Маастрихтський договір 1992 р., Амстердамський договір 1997 р., Ніццький договір 2001 р., а також Лісабонський договір 2007 р., в редакції якого діють на сьогодні установчі акти.

Конституційний характер установчих документів отримує свого підтвердження в основних рисах, які характеризують їх зв'язок із суспільними процесами в межах ЄС, і зокрема у формально-юридичних властивостях, що виступають ознаками установчих документів як основного джерела права цього міждержавного об'єднання. Найважливішими рисами установчих договорів є такі.

1. Основоположний, установчий характер, який проявляється, насамперед, у тому, що ці акти створили новий правопорядок, у рамках якого вони є не просто міжнародними договорами, а мають фундаментальне конститутивне значення. Так, Суд ЄС, оцінюючи значення установчих документів для правопорядку ЄС, у думці від 14 грудня 1991 р. визнав, що вони хоч і укладені у формі міжнародного договору, фактично є конституційною хартією Європейського співтовариства².

2. Широта предмета правового регулювання. Суспільні відносини, що регулюються установчими договорами складають предмет їх регулювання. На сьогодні регламентацією установчих документів охоплюються більшість сфер суспільного життя, тобто предмет їх регулювання носить загальний, комплексний характер. У системі предметів регулювання ЄС можна виділити 6 основних груп положень: внутрішній ринок; сфери політики; простір свободи, безпеки і юстиції; структура і організація інститутів, органів та установ ЄС; економічний і валютний союз; міжнародні відносини.

3. Установчі договори наділені рядом формально-юридичних ознак, головними серед них є такі: верховенство, вища юридична сила; пряма дія норм; юридична база вторинного законодавства; особливий порядок прийняття і внесення змін.

Необхідно зазначити, що внаслідок наявності в ЄС цілої сукупності документів установчого характеру система джерел первинного законодавства відрізняється значною складністю та заплутаністю. З метою усунення цього недоліку 29 жовтня 2004 р. у Римі держави-члени підписали «Договір про запровадження Конституції для Європи» (Конституція ЄС)³. Конституція містила ряд прогресивних нововведень, найважливішими серед яких були такі. По-перше, Конституція здійснювала кодифікацію первинного законодавства ЄС шляхом заміни чинних договорів єдиним установчим актом. По-друге, ст. 1-6 Конституції закріплювала стверджений прецедентним правом Суду ЄС принцип верховенства права ЄС над національним правом держав-членів, формально надаючи таким чином Конституції статус Основного закону, що має найвищу юридичну силу в рамках правової системи ЄС і правових систем держав-членів⁴. По-третє, Конституція спрощувала і вдосконалювала систему правових актів вторинного законодавства ЄС шляхом запровадження так званих «європейських законів» і «європейських рамкових законів». По-четверте, Конституція інкорпорувала Хартію ЄС про основні права 2000 р. По-п'яте, Конституція пропонувала низку інституційних реформ та перетворень для оптимізації організацій-

ного механізму ЄС в умовах найбільшої на той час «хвилі» його розширення⁵.

Проте, процес ратифікації Договору про запровадження Конституції для Європи державами-членами ЄС був призупинений у зв'язку з прийняттям негативних рішень на референдумах у Франції та Нідерландах. Натомість, як своєрідний компроміс, покликаний не допустити розгортання конституційної кризи в ЄС, держави-члени розробили проект Договору про внесення змін і доповнень до Договору про Європейський Союз і Договорів про заснування Європейських співтовариств (так званий «Договір про реформи»). Текст відповідного договору був підписаний повноважними представниками держав-членів у Лісабоні 13 грудня 2007 р. і набув чинності 1 грудня 2009 р. За місцем підписання цей Договір називають Лісабонським.

Серед причин несхвалення Конституції ЄС експерти називають ряд чинників правового, соціально-політичного і навіть психологічного характеру. До соціально-політичних причин відносять бажання висловити невдоволення непопулярним на той час національним урядам, які лобіювали конституційний проект, а також страх перед втратою робочих місць і належного рівня соціального забезпечення у зв'язку з напливом дешевої робочої сили із нових держав-членів (країн Центральної та Східної Європи). До психологічних чинників відносять страхи, пов'язані з втратою національної ідентичності та дезінтеграцією суспільства через подальше розширення ЄС⁶. Висловлювались дорікання і щодо самого проекту Конституції як правового акту. Зокрема критиці був підданий великий обсяг цього документу (понад п'ятсот сторінок), його надто амбіційна назва, а також найменування окремих ключових посад (Міністр закордонних справ, Президент ЄС), що на думку деяких політиків, підтверджувало факт поступового перетворення ЄС на супердержаву.

Проте існує й інша точка зору. Зокрема колишній прем'єр-міністр Бельгії Г. Ферхофштадт стверджує, що причини несхвалення Конституції полягають у недостатній її амбітності. На його думку, значна кількість громадян не підтримали Конституцію на референ-

думі, оскільки вважали, що вона не надає ЄС достатніх владних повноважень та необхідних інструментів для реалізації ефективної політики, у тому числі подолання затяжної банківської, валютної і боргової кризи⁷.

Нині прихильники поглиблення інтеграції та конституціоналізації ЄС все більше аргументують таку необхідність тим, що первинний мотив формування «тіснішого політичного союзу» – виключення можливості війни в Європі, знову постав на порядку денному у зв'язку з ситуацією, що склалася в Україні.

По-друге, право ЄС діє на основі принципів верховенства та прямої дії його норм. Слід зазначити, що дія цих принципів має деякі відмінності залежно від того, в яких джерелах права ЄС відповідні правові норми містяться⁸. Щодо принципу верховенства, вищої юридичної сили – найбільшою мірою він розкривається стосовно установчих документів ЄС, оскільки вони, подібно конституції, складають своєрідний центр, ядро правової системи цього міждержавного об'єднання. Варто зауважити, що у теорії конституційного права обґрунтовується необхідність розмежування понять «верховенство» та «вища юридична сила». На думку О. Оніщенко, сутність верховенства конституції визначає її пріоритетність у суспільстві і державі, які зорієнтовані на повагу, визнання і дотримання положень конституції всіма учасниками суспільних відносин. Щодо вищої юридичної сили – вона демонструє місце конституції у системі нормативно-правових актів. Зазначені поняття можна ототожнювати, якщо розглядати «верховенство конституції» у вузькому значенні⁹.

Отже, принцип верховенства права ЄС означає, що норми цієї правової системи мають більшу юридичну силу, ніж норми правових систем держав-членів. Принцип прямої дії означає: а) те, що норми права ЄС встановлюють права і обов'язки не тільки для суб'єктів публічної влади – держав-членів, органів і посадових осіб ЄС, а й для приватних (фізичних і юридичних) осіб; б) те, що норми права ЄС можуть реалізовуватись безпосередньо, без будь-яких інших приписів (без заходів із їх імплементації). Остання частина даного принципу застосовується з певними обмеженнями. Визнання

за нормою прямою дії залежить, по-перше, від її змісту; по-друге, від джерела, у якому вона міститься. Тобто, існують джерела, що в повному обсязі мають пряму дію (наприклад, регламенти); джерела, пряма дія яких залежить від відповідності їх додатковим вимогам, встановленим прецедентним правом Суду ЄС (установчі договори, директиви, договори з третіми країнами тощо); джерела, позбавлені прямої дії (наприклад, рішення, що приймаються в рамках спільної зовнішньої і безпекової політики).

По-третє, управління ЄС здійснюється єдиною інституційною системою. З точки зору місця в інституційному механізмі інститути ЄС можуть бути поділені на такі, що здійснюють функції законодавчої, виконавчої та судової влади відповідно до принципу поділу влад. Водночас таке порівняння є умовним, оскільки, на відміну від класичної теорії поділу влад, основні положення якої були сформульовані Ш.-Л. Монтеск'є, в ЄС не існує повного кореспондування кожному інституту якоїсь однієї гілки влади. Виключення становить лише судова влада, яка цілком належить Суду ЄС (при цьому, в літературі висловлюються позиції, що деякі з функцій, які здійснює Суд ЄС, можуть бути прирівняні до повноважень конституційного суду¹⁰). Щодо розподілу владних повноважень між іншими інститутами, вважається, що основними носіями законодавчої влади на рівні ЄС є Рада ЄС та Парламент, а виконавчої – Комісія.

Специфіка розподілу повноважень між законодавчими, виконавчим і судовим інститутами у межах ЄС полягає у наступному. Як відомо, класичне призначення теорії поділу влад полягало у створенні такої системи здійснення влади, за якої жодна з її гілок не мали б можливості її узурпувати. Проте в ЄС подібний розподіл повноважень покликаний не стільки попередити узурпацію влади, скільки забезпечити збалансоване поєднання владних повноважень державчленів та створеного ними ЄС.

По-четверте, в межах ЄС функціонує інститут Європейського омбудсмана (парламентського посередника). Ця посада була запроваджена в 1992 р., на підставі положень ст. 138 («Е») Маастрихтського договору про ЄС. Нині правовий статус наднаціонального

омбудсмана визначається положеннями ДФЄС. Відповідно до них, призначення омбудсмана належить до прерогатив Парламенту та здійснюється після проведення чергових виборів до цього представницького інституту¹¹. Парламент також встановлює загальні правила і порядок виконання обов'язків, покладених на омбудсмана.

Омбудсмана обирають з-поміж числа осіб – громадян ЄС, які повною мірою користуються громадянськими та політичними правами і відповідають вимогам, що ставляться державами-членами до кандидатів на посаду судді вищих судових інстанцій, або якщо кандидат має загальноновизнаний досвід для виконання функцій омбудсмана. Термін повноважень омбудсмана становить 5 років (тобто збігається з терміном легіслатури Парламенту). Допускається повторне призначення особи на цю посаду.

Що ж до повноважень омбудсмана – вони впливають із ст. 228 ДФЄС, ст. 43 Хартії ЄС про основні права, а також із Статуту омбудсмана, затвердженого рішенням Парламенту № 94 / 263 від 9 березня 1994 р. та інших актів. На підставі положень цих документів омбудсман має право розглядати скарги як громадян держав-членів ЄС, так і інших фізичних та юридичних осіб, які мешкають на території ЄС або мають зареєстрований офіс в одній із держав-членів цього міждержавного об'єднання. При цьому, ст. 228 (1) містить уточнення: зі скаргою до омбудсмана особа може звернутися як безпосередньо, так і через депутата Парламенту. Жодних відмінностей у юридичному аспекті (ні щодо терміну розгляду скарги, ні щодо процедури, ні щодо вжитих заходів) між такими зверненнями немає. Це уточнення, як слушно зазначає О. Марцеляк, свідчить про «парламентський дух» інституту омбудсмана в ЄС і водночас сприяє налагодженню співпраці між Парламентом і омбудсманом¹².

При визначенні предметної сфери компетенції омбудсмана законодавець використовує поняття «*maladministration*». Ст. 41 Хартії ЄС про основні права закріплює право громадян на належне управління (адміністрування). Це право забезпечується шляхом справедливого та неупередженого вирішення звернень громадян інститутами, органами та установами ЄС, та відповідно їх обов'язок

приймати у розумні строки обґрунтовані рішення та відшкодовувати збитки, спричинені їх діями чи бездіяльністю. Порушення права громадян на належне управління підпадає під поняття «maladministration». Умовно дане поняття можна визначити як незадовільну роботу адміністрації (погане, неналежне адміністрування) або порушення порядку управління (помилки в тлумаченні скарги, упередженість при прийнятті рішення, ненадання адекватного засобу захисту, несвочасне прийняття рішення тощо)¹³, тобто невідповідність правилам і принципам, закріпленим у Європейському кодексі належної адміністративної поведінки. Даний Кодекс включає зокрема такі принципи, як: законність, об'єктивність, чемність, недискримінація, врахування приватних та громадських інтересів при прийнятті рішення, неприпустимість зловживання владою, послідовність, необхідність мотивування прийнятого рішення, забезпечення доступу до відповідної інформації, збереження конфіденційності приватної інформації, прийняття рішень на підставі ретельно відібраних доказів тощо. Згідно зі ст. 26 Кодексу, порушення будь-якого з цих принципів є підставою для звернення зі скагою до Європейського омбудсмена¹⁴.

Водночас повноваження європосередника не виходять за межі ЄС і не поширюються на центральні та місцеві органи влади держав-членів цього інтеграційного об'єднання¹⁵.

По-н'яте, поряд із національним громадянством держав-членів, в рамках ЄС введене єдине громадянство, а громадяни мають спільний правовий статус, закріплений як в установчих договорах, так і в Хартії ЄС про основні права 2000 р.

Юридичне оформлення громадянства ЄС, так само як і посади омбудсмена, відбулося на основі положень Маастрихтського договору 1992 р. Відтоді громадянство є підставою для надання особі з відповідним статусом можливості мати додатковий комплекс прав, які впливають безпосередньо із юридичного зв'язку з ЄС. Науковці відзначають, що з прийняттям Лісабонського договору окреслилася тенденція до подальшого поступового розширення кола прав, які надаються громадянам ЄС (наприклад, Лісабонський договір 2007

р. закріплює нове колективне право громадян ЄС – так званої «громадянської ініціативи», коли 1 млн. громадян ЄС можуть ініціювати перед Європейською комісією пропозицію підготувати законопроект нового правового акту)¹⁶. Щодо інших додаткових прав, які надаються особам на підставі того, що вони є громадянами ЄС, до них належать: 1) свобода руху та обрання місця проживання в межах території ЄС; 2) право обирати та бути обраним до Європарламенту і муніципальних органів у будь-якій державі-члені, де вони мешкають; 3) право на захист у третіх країнах з боку дипломатичних і консульських представництв будь-якої держави-члена; 4) право петицій до Європарламенту; 4) право подачі скарг Європейському омбудсману у випадку порушення порядку управління в процесі діяльності інститутів, органів та установ ЄС; 5) право направляти звернення інститутам і органам ЄС будь-якою офіційною мовою ЄС та отримувати відповідь тією ж мовою; 6) право доступу до документів інститутів, органів та установ ЄС.

Дослідники слушно відзначають, що загальносоюзне громадянство засноване не тільки на громадянських правах, але й на культурному членстві в спільноті¹⁷. Вбачається, що саме таку концепцію намагались закласти в зміст інституту громадянства ЄС розробники Маастрихтського договору. Важливим також є аналіз громадянства ЄС через призму європейської ідентичності, тобто самоусвідомлення громадян ЄС в контексті ЄС і Європи загалом, а також виокремлення чинників (складових) такої приналежності, зокрема, географічних, лінгвістичних, культурних, історичних, релігійних, політичних тощо. Йдеться про те, що усвідомлення спільноті ЄС відбувається через приналежність індивідуумів – громадян до ЄС; водночас громадяни ЄС усвідомлюють свою приналежність до спільноти через усвідомлення своєї «європейськості». Тобто всередині інтеграційного об'єднання існує певною мірою ідентифікація ЄС та Європи загалом («Europe = Eurоре»), хоча на сьогодні така ідентифікація ще не може вважатися повною в силу того, що географічні кордони ЄС і Європи не збігаються¹⁸.

У цьому контексті цікавим є питання щодо визначення суб'єктів конституціоналізації в межах ЄС, яке піднімають у своїх працях ряд європейських дослідників. Так, Ю. Хабермас серед елементів, характерних для процесу національної конституціоналізації, називає консолідацію в певну спільноту суб'єктів права – носіїв установчої влади. Такі суб'єкти об'єднуються у визначених просторових межах в асоціацію вільних та рівноправних громадян, надаючи один одному взаємні права, що гарантують кожному їх рівну частку і громадянську автономію. По суті йдеться про процес конституювання держави і громадянського суспільства, що відбувається на підставі Основного закону (теорія суспільного договору).

Якщо екстраполювати цей елемент національної конституціоналізації на наднаціональний рівень, – продовжує автор, – то передусім постає проблема ідентифікації носіїв конституційно-установчої влади в межах ЄС, які водночас є суб'єктами конституціоналізації. На відміну від національних конституцій XVIII-XIX ст., що розроблялись і ухвалювались громадянами в ході революційних подій, спрямованих на повалення абсолютистських режимів, творцями конституційних актів ЄС виступили держави-члени, які, використовуючи інструмент міжнародно-правового договору, об'єдналися з метою співробітництва переважно в економічній сфері. Але, незважаючи на первинну активну роль державних суб'єктів, у подальшому вектор розвитку процесу конституціоналізації перемістився на користь громадян ЄС. Цьому великою мірою сприяло запровадження прямих загальних виборів депутатів Європарламенту та надання йому паритетних із Радою ЄС правотворчих повноважень (в межах «звичайної законодавчої процедури»), а також введення загально-союзного громадянства, що має додатковий (субсидіарний) до національного громадянства характер тощо.

Разом з тим, виходячи з демократичних принципів, розподіл конституційно-установчих суб'єктів на «громадян» і «держав-членів» вимагає деяких уточнень. В процесі конституювання політичної спільноти більш високого рівня громадяни приймають участь подвійним чином, а саме: як майбутні громадяни ЄС та водночас як

представники народів держав, які утворюють Союз. Виходячи з цього, Ю. Хабермас обґрунтовує тезу про те, що поряд із державами-членами, суб'єктами конституційного процесу в межах ЄС є їх народи (так звана «змішана» конституційно-установча влада)¹⁹.

А. фон Богданді йде у своїх міркуваннях іще далі. На його переконання винятково індивіди, які є громадянами власних держав і водночас громадянами ЄС, мають розглядатися як єдиний суб'єкт легітимації ЄС. Фактично йдеться про тих самих людей, які приймають участь у конституційному процесі одночасно в ролі майбутніх громадян наднаціонального Союзу та в ролі громадян однієї з його держав-членів. Суміщаючи ці дві ролі на індивідуальному рівні, самі суб'єкти конституційного процесу мають чітко усвідомлювати, що в проекції на обидва вектори легітимації, а саме через Європарламент (представницький інститут) і через Раду ЄС (міжурядовий інститут), вони як громадяни будуть займати різні позиції у розумінні принципів справедливості – з одного боку як громадяни Європи, а з іншого – як особи, що належать до певної державної нації. Відповідно те, що в межах національної держави розцінюється як орієнтація на загальний інтерес, на європейському рівні може перетворитися на партикулярне та обмежене відстоювання інтересів власного народу та відповідно вступити в конфлікт із загальноєвропейськими інтересами. В наслідок цього обидва аспекти рольового положення суб'єктів конституційно-установчого процесу на рівні ЄС набувають також інституціонального значення – кожен громадянин ЄС має формувати власну думку, приймати рішення та виражати політичну волю рівнозважено як окремий європеець та водночас як представник певної нації²⁰.

Таким чином, наведене свідчить, що нині відбувається динамічна конституціоналізація правової системи ЄС. Підтвердженням цього є наявність у правовій природі ЄС, поряд із міжнародно-правовими і федеративними елементами, також і конституційно-правових рис і характеристик, зокрема таких як конституційне значення установчих актів для правової системи ЄС; верховенство норм права ЄС щодо норм права держав-членів та їх пряма дія в межах націо-

нальних правопорядків; здійснення інститутами ЄС функцій законодавчої, виконавчої та судової влади відповідно до принципу поділу влад; наявність в ЄС інституту Європейського омбудсмена та загальносоюзного громадянства.

1. *Европейский Союз* : основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями. – М. : Инфра-М, 2010. – С. 145. 2. *Opinion 1/91*, First EEA Case [1991] ECR 6079. 3. *Кресін О. В.* Конституція об'єднаної Європи / Кресін О.В. – К. : Юридична думка, 2005. – 116 с. 4. *Посельський В.* Конституційний устрій Європейського Союзу : навч. посібник / Посельський В. – К. : Таксон, 2005. – С. 150. 5. *Конституция* Европейского Союза : Договор, устанавливающий Конституцию для Европы (с комментарием) / [отв. ред. С. Ю. Кашкин]. – М. : ИНФРА•М, 2005. – С. 79. 6. *Европейский Союз*: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями. – С. 28. 7. *Ферхофштадт Г.* Сполучені Штати Європи. Маніфест для нової Європи / Ферхофштадт Г. ; [пер. з англ. С. Козіюк]. – К. : «К.І.С.», 2007. – С. 24-28. 8. *Enchelmaier S.* Supremacy and Direct Effect of European Community Law Reconsidered, or the Use and Abuse of Political Science for Jurisprudence / S. Enchelmaier // *Oxford Journal of Legal Studies*. – 2003. – Vol. 23, № 2 (61). – P. 281-299. 9. *Оніщенко О.В.* Конституція України як основне джерело конституційного права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / О.В. Оніщенко. – К., 2005. – С. 10. 10. *Топорнин Б.Н.* Европейское право : учебник / Топорнин Б.Н. – М. : Юристь, 1999. – С. 408. 11. *Treaty of Lisbon* amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 // *Official Journal of the European Union* [English edition] – 2007. – C-306 / 01. 12. *Марцеляк О.В.* Становлення та статус інституту наднаціональних омбудсменів в Європі / О.В. Марцеляк // *Часопис Київського університету права*. – 2004. – № 1. – С. 43-48. 13. *Руденко В.В.* Институт европейского омбудсмена в механизме защиты прав человека Европейского Союза [Електронний

ресурс] / В.В. Руденко // Политическая наука и государственная власть в Российской Федерации и новых независимых государствах. Екатеринбург: Уральское отделение РАН, 2004. – С. 525-536. – Режим доступа : <http://www.espi.ru/Content/Conferences/Papers/2004/RudenkoValentina>. **14.** *The European Code of Good Administrative Behavior* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.cvce.eu/obj/the_european_code_of_good_administrative_behaviour_6_september_2001-en-1b633730-1555-4b88-ac05-b868ae5cc6ac.html. **15.** Кушніренко О. Інститут євроомбудсмена: питання теорії і позитивної практики / О. Кушніренко, Ю. Барабаш // Право України. – 2001. – № 6. – С. 45. **16.** *Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007* // Official Journal of the European Union [English edition] – 2007. – С-306 / 01. **17.** *Closa C. Citizenship of the Union and Nationality of Member States' / Closa C. // D. O'Keefe and P. Twomey (eds.). Legal Issues Maastricht Treaty.* – London : Chancery/Wiley, 1994. – Р. 43; Янковський С.А. Інститут громадянства Європейського Союзу та тенденції його розвитку : дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2014. – С. 132-135. **18.** *How Europeans see themselves. Looking through the mirror with public opinion surveys.* Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2001. – Р. 9-16. **19.** Хабермас Ю. Кризис Европейского Союза в свете конституционализации международного права (эссе к вопросу о конституции Европы) / Ю. Хабермас // Дайджест публичного права (Институт Макса Планка по зарубежному публичному и международному праву). – 2013. – Вып. 2. – № 2. – С.18-29. **20.** фон Богданди А. Конституционализм в международном праве: комментарии к предложению из Германии / Армин фон Богданди // Дайджест публичного права (Институт Макса Планка по зарубежному публичному и международному праву). – 2012. – Вып. 1. – № 2. – С. 1-28; von Bogdandy A. *Europäisches Verfassungsrecht. Theoretische und dogmatische Grundzüge* / A. von Bogdandy, J. Bast (Hrsg.), 2010; Хабермас Ю. Цит. работа. – С. 29.

Streltsova Olga. Supranational dimension institutionalization processes (for example, the legal system of the EU)

The article deals with konstyuttsionalization process that takes place within the EU legal system. The author differs and reveals basic constitutional and legal features inherent to the order of interstate association. To the main belong such as constitutional importance of statutory regulations for the EU legal system, the rule of the EU legal norms as to the norms of Member States and direct effect thereof within the national legal order, effectuation by the EU institutions legislative, executive and judicial authorities in accordance with the principle of separation of powers, presence of the European Ombudsman (Parliamentary intermediary) in the EU institution and union citizenship. In particular constitutional importance of statutory regulations for the EU legal system are that they have fundamental, constitutive nature and the subject of regulation thereof is comprehensive and covers six major groups of provisions: the internal market; policy spheres; area of freedom, security and justice; structure and organization of institutions as well as the EU bodies and agencies; economic and monetary union; international relations. Moreover, the founding treaties endowed with a number of formal-legal features that characterize them as legal acts of higher legal force, the primary source of EU law. Firstly it is the rule, direct acting of the norms, judicial basis of the secondary legislation, legal framework of secondary legislation, a special procedure for the adoption and amendments.

There is also being considered the issues as to identifying the subjects of the constitutional process, endowed by constitutional and constituent power in the EU. In particular there have been analyzed the opinions that indicate on the presence besides the Member States as the subjects of constitutional process are peoples (so-called «mixed» constitutional and constituent power). Thus, in the constitutional process of supranational political community in the EU citizens participate by the dual way: as the future EU citizens and at the same time as representatives of states peoples that form the Union. Therefore, every EU citizen has to form their own opinions, make decisions and express the political

will carefully as each European and at the same time as the representative of a nation state.

Key words: konstytutsionalization, the European Union, constitutional features of the EU legal order.

УДК 342.531.43 (474.2) (061.1 ЄС)

Г. В. ДОВГАНЬ

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У РІШЕННЯХ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЕСТОНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЯК ОРГАНУ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ

Розглянуто сприйняття принципу верховенства права ЄС Верховним Судом Естонської Республіки. Проаналізовано основні рішення щодо цього питання: справа про введення в обіг валюти євро та справа про державні закупівлі. З'ясована позиція суду щодо співвідношення норм національного права, в першу чергу Конституції Естонської Республіки, та норм права ЄС. Зроблено висновок про підтримку Верховним Судом Естонської Республіки позиції Європейського Суду Справедливості щодо абсолютного пріоритету права ЄС. Наголошується на взаємозв'язку проблеми пріоритетності норм права ЄС щодо норм національного права із питанням збереження національного суверенітету держав-членів ЄС.

Ключові слова: принцип верховенства права ЄС, Верховний Суд Естонської Республіки, Конституція Естонської Республіки, пріоритет застосування, національний суверенітет.

Довгань Г. В. Принцип верховенства права Європейського Союзу в рішеннях Верховного Суду Естонської Республіки як органа конституційного контролю

© Довгань Галина Віталіївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка